

Українська мова

УДК 81'373.22:582]:82-3=161.2(045)

**ФУНКЦІЇ НОМІНАЦІЙ РОСЛИННОГО СВІТУ
В ЗАГОЛОВКАХ ТЕКСТІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ**

**FUNCTIONS OF NOMINATIONS OF THE VEGETABLE WORLD
IN THE TITLES OF TEXTS OF MODERN UKRAINIAN PROSE**

Масло О. В.,

orcid.org /0000-0002-1586-2805

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української лінгвістики, літератури
та методики навчання КЗ «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія» ХОР*

Волкова І. В.,

orcid.org /0000-0003-4725-8837

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української лінгвістики, літератури
та методики навчання КЗ «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія» ХОР*

У статті досліджено функції фітонімів у заголовках текстів сучасної української прози, доведено, що рослинні номінації характеризуються етнічно-культурною маркованістю, окреслено їх смислетворче поле. Проаналізовано роль заголовків сучасної української прози; доведено, що вони зазвичай є не лише ядром ідеї, але й репрезентантом національно-культурної своєрідності українського народу. Особливу увагу приділено функціям номінацій рослинного світу в заголовках творів сучасної української прози, що

характеризуються етнічно-культурною маркованістю. Доведено, що номінації рослинного світу є не тільки давнім, інформаційно насиченим шаром української лексики, але й елементом національно-мовної картини світу.

Визначено стилетворчий потенціал номінацій рослинного світу у творах сучасних українських письменників. Проведено зіставлення символічного значення деяких фітонімів із колористичним означенням. Проаналізовано деякі асоціати виявлених фітонімів, їх аксіологічні компоненти; символіко-асоціативну образність, якої набувають номінації рослинного світу у творах сучасних українських письменників. Виявлено й досліджено деякі контрастні асоціативно-образні поля фітонімів. Показано, яким чином у мовній палітрі художнього твору слова із запаховою семантикою можуть вербалізувати внутрішні переживання героїв.

Смислотворче поле дендронімів, фітонімів, флоронімів у заголовках і текстах сучасних прозових творів досить широке: вони можуть виражати національні коди з прихованим символічним змістом, утворювати низку асоціативних образів, бути часовим камертоном чи представляти просторовий колорит. Назви рослин становлять багате й досить надійне джерело для деяких культурно-історичних, етнографічних, географічних висновків, що виходять за межі суто лінгвістичних завдань. Доведено, що номінації рослинного світу в заголовках сучасної української прози формують інформативно-концептуальну структуру художнього тексту, характеризуються етнічно-культурною маркованістю, а такі назви, як ружа, калина, тополя, гарбуз, черемха є архетипними маркерами української нації.

Ключові слова: фітоніми, внутрішньоформна сема, символічне значення, атрибути, асоціативно-образне поле.

In the article the functions of phytonyms are investigated in the titles of the texts of modern Ukrainian prose, vegetable nominations are proved to have ethnically cultural markedness, their semantic field is outlined. The role of titles of contemporary Ukrainian prose is analyzed; it is proved that they are usually not only

the nucleus of the idea, but also a representative of the national and cultural identity of the Ukrainian people. Particular attention is paid to the functions of nominations of the flora in the titles of contemporary Ukrainian prose, which are characterized by ethnic and cultural markedness.

It has been proved that the nomination of the flora is not only an ancient, information-rich layer of Ukrainian vocabulary, but also an element of the national-linguistic picture of the world.

The stylistic potential of the nominations of flora in the works of contemporary Ukrainian writers has been determined. The symbolic meaning of some phytonyms with coloristic meaning is compared. Some associates of detected phytonyms and their axiological components are analyzed; symbolic-associative imagery acquired by the nominations of the flora in the works of contemporary Ukrainian writers. Some contrasting associative-imagery phytonym fields have been identified and investigated. It is shown how in the linguistic palette of a literary text the words with fragrant semantics can verbalize the inner experiences of heroes.

Semantic field of dendronyms, phytonyms, floronyms in titles and texts of contemporary prose texts is wide enough: they can express national codes with the hidden symbolic meaning, to form the range of associative images, be a tense camertone or represent a diatopical colour. The names of plants are a rich and reliable enough source for some cultural and historical, ethnographic, geographical conclusions which go beyond the scope of purely linguistic tasks. The nominations of the vegetable world in the titles of modern Ukrainian prose are proved to form the informative and conceptual structure of literary text, to have ethnically cultural markedness, and such names, as rose, viburnum, poplar, pumpkin, a bird cherry tree are archetypical markers of the Ukrainian nation.

Keywords: phytonyms, inner form seme, symbolic meaning, attributes, associative and image field.

Постановка проблеми. Сучасна українська проза характеризується філософсько-інтелектуальним спрямуванням, психологізмом, художньою

умовністю, що зазвичай виявляються шляхом перетину різних часових вимірів (В. Лис «Століття Якова», Н. Гуменюк «Вересові меди», «Танець білої тополі», Люко Дашвар «ПоКров», І. Роздобудько «Якби», «Гудзик», Брати Капранови «Забудь-річка» та ін.), поєднанням реального та ірреального (В. Даниленко «Сон із дзьоба стрижа», В. Шевчук «Дім на горі», «Птахи з невидимого острова» та ін.), зверненням до міфологічних вірувань, архаїки (М. Матіос «Солодка Даруся», В. Шевчук «Місяцева зозулька з ластів'ячого гнізда», Дара Корній «Гонимарник» та ін.), використанням інтертекстуальності як своєрідного прийому, що уможливорює незвичні літературні комбінації (О.Забужко «Казка про калинову сопілку», «Музей покинутих секретів», Ю.Андрухович «Рекреації» та ін.). За Р. Бартом, «інтертекст – це уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони ввібрані текстом і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту й навколо нього існує мова» [1, с. 417].

Важливу роль у репрезентації смислового контексту сучасної української прози відіграють заголовки. «Заголовок є одним із найважливіших компонентів, які формують інформативно-концептуальну структури художнього тексту. Ономазіологічна функція заголовка виявляється у використанні для найменування тексту за однією із найважливіших його ознак – за темою» [2, с. 135-138]. І. Кошеваєва вважає, що заголовок є психосоціолінгвістичним ядром ідеї твору [3, с. 9]. Так, у назві оповідання В. Шевчука «Місяцева зозулька з ластів'ячого гнізда» автор, спираючись на архетипні маркери української нації, представляє жінку (головну героїню Юльку) як поєднання трьох символів: місяця, зозульки, ластівки – кожен із яких репрезентує через смислові коди жіночу сутність. Місяць – таємничість, загадковість, недарма щоденним ритуалом Юльки стає споглядання місяця, та й сама вона обличчям схожа на місяць. Зозулька – символ «засмученої жінки, суму, журби та вдівства» [4, с. 251], Юлька сумує через нереалізоване бажання бути матір'ю. Із ластівкою пов'язують низку прикмет: «оселяючись на хаті, птахи приносять їй щастя; птах символізує також дружину, сестру» [4, с. 329].

Юлька живе в будинку, що нагадує ластів'яче гніздо, вона, як ластівка, прагне сімейного затишку, тому й використовує працю чоловіків для упорядкування свого житла. Отже, заголовок сучасної української прози зазвичай є не лише ядром ідеї, але й репрезентантом національно-культурної своєрідності українського народу.

Особливо цікавим, на нашу думку, є аналіз функцій номінацій рослинного світу в заголовках сучасної української прози, що характеризуються етнічно-культурною маркованістю й, відповідно, вербалізуються в текстово-метафоричній структурі твору. Номінації рослинного світу є не тільки давнім, інформаційно насиченим шаром української лексики, але й елементом національно-мовної картини світу. Схожу думку висловлює також Р. Волейник [5, с. 121]. Назви рослин, на думку А. М. Шамоти, «як літературні, так і народні, становлять багате і досить надійне джерело для деяких культурно-історичних, етнографічних, географічних висновків, що виходять за межі суто лінгвістичних завдань» [6, с. 31]. Отже, **метою** дослідження є визначення стилетворчого потенціалу номінацій рослинного світу у творах сучасних українських письменників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві функції номінацій рослинного світу вивчаються в різних аспектах: на матеріалі української поезії (І. І. Коломієць, С. М. Романчук, О. В. Діброва, Д. В. Лісничий, Т. М. Мішеніна та ін.); прози (С. І. Кондратенко); українських та російських замовлянь (В. Галайчук); фразеологізмів (О. Левченко, Г. Філь); також досліджується символіка фітонімів в українській та англійській мовах (О. Старостенко); фітоніми в діалектному мовленні (Є. В. Боева); етнокультурні джерела номінації фітонімів в українській мові (О. С. Черемська, О. В. Масло).

Функції номінацій рослинного світу в заголовках текстів сучасних українських письменників ще не були об'єктом спеціального дослідження, отже, це й обумовлює **актуальність** роботи.

Постановка завдання. Смыслотворче поле дендронімів, фітонімів, флоронімів у заголовках досить широке: вони можуть окреслювати національні

коди з прихованим символічним змістом, утворювати низку асоціативних образів, бути часовим камертоном чи репрезентувати просторовий колорит. **Мета** роботи – дослідити смислотворчі поля зазначених одиниць.

Виклад основного матеріалу. У романі Н. Гуменюк «Танець білої тополі» внутрішньоформна сема *‘життя, довголіття, пам’ять, кохання’* стає структурним елементом образу-символу тополі. Левко із саду переносить і садить білу тополю на горі. Лексема тополя набуває конотативного значення – *«довголіття не тільки роду Левка та Вишеньки, але й кохання, жага до життя»*: «Біла тополя, казав тато, належить до дерев-довгожителів – зазвичай вона стоїть *триста років*, але іноді може й до *тисячі прожити*... Кажуть, що біла тополя не боїться нічого, навіть блискавки... Її крона навіть після такого удару відновлюється і шумить... Це дерево вирізняється серед інших величезною, просто-таки *фантастичною жагою до життя, неймовірною силою волі до росту*» [7, с. 231–232], «Далі тополя буде шуміти ще *років тисячу*. І весь цей час буде *жити наше кохання*» [7, с. 242]. Символічне значення тополі підкреслюється колористичним означенням – *біла* тополя, а в контексті ще й *срібляста*, цей колір у народі набуває символу *чистоти, краси*, як і кохання Левка та Вишеньки. «Значить, не випадково я вибрав саме це дерево. Наше кохання буде таким же *високим, довгим, міцним і гарним*» [7, с. 232]. Зазвичай номінація *тополя* входить до лексико-стилістичної парадигми просторового образу поля, але в романі, навпаки, тополю Левко саджає на горі, що підсилює сему *‘струнка’, ‘висока’*, тому й виникає асоціат *‘сходинки до неба’*: «...виліземо на самий вершечок своєї білої тополі, а тоді – хоп, і підемо босими ногами по *Чумацькому Шляху*» [7, с. 232]; «Ніби хтось спеціально посадив це дерево там, щоб воно слугувало *провідником між небом і землею*» [7, с. 253]; «Здається, якщо на це дерево вибратися, то можна ступити на оту *хмару*...» [7, с. 256]; «Піднялося мало *не до хмар*, ніби в *небо* кроною врослося...» [7, с. 282]; «Здавалося, що по ньому можна зійти *на небо* і втекти від цього жорстокого світу» [7, с. 298].

У контексті наявні й прикметникові аксіологічні компоненти із семою 'зовнішній вигляд', що реалізується за допомогою смислових елементів, виражених означеннями: «*височенне, самотнє дерево*» [7, с. 244], «*могутнє дерево, крона якого нагадує величезне шатро, витягнуте догори*» [7, с. 253], «*...темно-сіра кора на грубому стовбурі шорстка, порепана, нагадує луску на тій дивній рибі, по якій Ніка мчала у сні*» [7, с. 256], «*кора вже втратила свою дитинно-ніжну шовковість і світло-оливковий колір. Стала шорсткою, зеленкувато-сірою*». Символ-образ тополі увиразнюється шляхом використання персоніфікованого дієслівного ряду: «*їхня тополька танцювала*», «*вона змахувала тоненькими гілочками, її листя тремтіло і під місячним сяйвом переливалося живим сріблом*» [7, с. 233]. Паралелізм *біла тополя – білий танець*, на який запрошує Вишенька Левка, підсилює семантичне поле образу тополі, символізуючи чистоту й вічність кохання головних персонажів роману.

У романі Н. Гуменюк «Вересові меди» внутрішньоформна сема 'минуле, здоров'я, смерть, пам'ять, кохання' є структурним елементом образу-символу верес. Верес у романі набуває не тільки практичних ознак: «*І сушать вересовий цвіт, і запарюють, і на домашньому перваку настоюють, і з іншим зіллям та корінням змішують. Комусь щось таке вариво-париво лікує, для когось воно замість хмільного напою, ще для когось – просто лагодзінка солодка на празники*» [8, с. 33], але й акумулюється у свідомості Дани, творячи індивідуальний час, що перетікає з одного спогаду в інший, поєднуючи минуле із сучасним. «*А потім присіла, задивилася на той верес. І раптом перед очима – кінь. Ні, він не наснився. То справдешній гнідко до неї явився. Пролетів через пам'ять, як через житнє поле, майнув шовковистою завітчаною гривною – і повернувся туди, звідки вилетів*» [8, с. 74]. Згадується в романі й шотландська легенда. Верес наділений чудодійними властивостями: його давали, «*щоб дитинка вродилася*» [8, с. 70], аби приворожити хлопця, Димка його дає як солдатам у Першу світову війну, аби врятувати людей, так і в сорокових роках, щоб врятувати вже Дану та Юрка Книгу. Смакові якості вересового меду, залежно від змістового наповнення, передають відповідні атрибути в назвах

частин: *солодкий мед мрійності, терпкий мед ніжності, солоний мед самотності.*

Символіко-асоціативної образності набувають номінації рослинного світу в оповіданнях В. Даниленка. Так, в оповіданні «Черемхова віхола» у заголовку поєднується черемховий цвіт, що символізує життя, радість існування, надію на реалізацію бажання Юлі зустріти своє кохання, здоров'я, та снігова віхола, що символізує смерть. Життя та смерть вербалізовано двома контрастними асоціативно-образними полями (АОП). Ядром АОП смерть є хвороба Юлі, представлена відповідними асоціатами – (*лікарняний запах; хрускіт простирадел, наче порипування снігу; зальодянілі дроти; снігова маска*): «Юля ворухнулася і відчула, як натягнулися *прозорі тубочки*, прикріплені до її рук, схожі на *зальодянілі дроти*» [9, с. 29]. Ядром АОП життя є сон Юлі, із його звуковими (*спів синички, шарудів торішній лист, хрускотіло бите скло, гуділи над молочаєм волохаті товсті джмелі*), запаховими (*запах живиці, лаванди, м'яти, аромат черемшини, густий і запаморочливий, різкий запах витоптаного молодого полину*) асоціатами. Смыслотвірним у контексті є сема 'біла', що вербалізується в різних метафоричних структурах шляхом акцентування позитивних та негативних конотативних ознак. «Сходами котилася в яр маленька дівчинка з великим бантом, а за нею *радісно біг білий хорт*» [9, с. 30], «з-за невеличкої пальми вийшов *хлопець у білому*» [9, с. 38], «*перстень із білим каменем*» [9, с. 38], «Та молодик стояв і дивився на неї, і його *очі були світло-голубі, наче сніг на світанку*» [9, с. 38], «Юля запросила його на *білий танець*» [9, с. 38]. У сні хлопець у білому асоціюється зі смертю, у реальності – із життям. Отже, у лексемах черемха й віхола сема 'біла' набуває різного конотативного звучання – «життя, сподівання, кохання і смерть, хвороба». Наприкінці оповідання смерть Юлі описується шляхом використання паралелізму: «У день її похоронів була велика віхола. ... могилу відразу замело снігом, наче хто розсипав над землею міради черемхового цвіту».

В оповіданні В. Даниленка «Свято гарбузової княгині» у заголовку поєднуються два контрастні фольклорні асоціати. Так, у системі фольклорної

символіки гарбуз має символічне значення «відмова», а княгиня – «наречена». Головна героїня твору шляхом гри у своїй уяві, а саме частування сімох чоловіків та розгадування запропонованої їм загадки, намагається реалізуватися як жінка, привернути до себе увагу чоловіків у реальності. Бінарний світ у свідомості героїні репрезентовано шляхом поєднання різних асоціатів у весільному обряді – гарбуза та княгині.

В оповіданні «Пізня шпанка» заголовок набуває конотативного значення – «краса, чуттєвість, пізнє кохання сорокасемирічної Ванди». Для окреслення віку головної героїні В. Даниленко використовує номен шпанка, що є «символом дівочої і молодечої краси, веселоців, кохання» [4, с. 89], доповнюючи його відповідними атрибутами: *перезрілі, пізні ягоди, солодкі, м'ясисті, п'янки, гіркувато-винний смак, стара вишня*. «Вишні були *солодкі, м'ясисті*, з *винним* присмаком і трохи гірчили. *Перезрілі* ягоди були смачніші, ніж ранні. Чоловік сидів у верховітті тихо, мов птах, і насичувався *п'янкими* ягодами...» [9, с. 92]. «Він побачив її зовсім близько, жінка була вся така *припухла і стигла...*» [9, с. 93]. «Він підняв шпанку, спробував язиком її сік і відчув *гіркувато-винний* смак *пізньої* ягоди» [9, с. 103].

У «Казці про калинову сопілку» О. Забужко побутове тло служить для розгортання легенди про Каїна та Авеля, а також народної казки, записаної Л. Жемчужниковим. У постмодерній інтерпретації тексту символічного звучання набуває не лише місяць, довкола якого й розгортаються основні події, але й калина, що в тексті символізує як дівочу краси, так і кров – зроблена чумаками сопілка з калини, що виростає на могилі Оленки, промовляє її ж голосом у хаті батьків.

Роман Марії Матіос «Солодка Даруся» мав початкову назву «Трояка ружа». Перша назва відбиває не лише структуру твору (три частини): «Даруся», «Іван Цвичок», «Михайлове чудо», але й символізує різнобарвність життя. Три кольори має ружа, так і життя не буває весь час рожевим, а міниться, залежно від подій: «Життя – то трояка ружа, казала колись моя свекруха, дай їй царство небесне. А я молода – дурна була. Думаю, таке каже, у очах їй троїться, чи

що... А вона каже: невісточко, ти думаєш, що ружа ружевиї колір має. А воно ні. На то вона трояка ся називає. Так і життя. То чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним» [10, с. 185]. Роман має обрамлення: розпочинається та завершується розмовою двох жінок – Марії та Васюти – які розмовляють про квіти, згадуючи також і ружу.

У мовній палітрі роману І. Роздобудько «Зів'ялі квіти викидають» дві часові площини, у яких існують актриси Леда Ніжина та Едіт Береш, молодість і старість, а також їхні внутрішні переживання вербалізовані асоціативно-образними полями, ключовою одиницею яких є слова із запаховою семантикою. АОП старість відтворюють відповідні атрибути: запах зів'ялого, паленого листя: «Коли вперше почула, подумала, що десь поруч стоїть букет із *зів'ялими* квітами, потім поглянула за вікно – чи не палять на подвір'ї листя? Можливо, я доторкнулася до старої газети? Я почула цей *страшний, огидний, неможливий запах*» [11, с. 13]; «*Запах паленого листя*» [11, с. 14]. Асоціативно-образне поле молодість відтворюють відповідні атрибути: «Леда милувалася дівчинкою, її усмішкою, її запахом – *сну й молока*» [11, с. 24]. Суперництво двох актрис за чоловіка також передається через квіти та їх аромат: «Але щовечора Леді надсилають величезні букети цих *проклятих квітів*. Вона не знає, хто це робить. Вона боїться викидати їх. Леді здається, що ці лілеї – щось на зразок спокутування. Леда має *дихати* ними. Коли Леді набридне жити, вона купить сто таких букетів і *задихнеться* від них» [11, с. 27]. Франція, до якої приїхала молода Едіт Береш як «голубка миру», має свій запах: «Аеропорт Орлі...*Запах!* Повітря просякнуте дивним *запахом кави і чимось свіжо-солодким...*» [11, с. 62]; «...я дихаю і захлинаюся смородом, що тхне від тих десятих у штатському, незважаючи на *божевільний запах акацій, парфумів та аромату, що впливає з кондитерських*» [11, с. 64]. Внутрішній стан Стефки також передається через запах, колір: «Я була щільно закоркованим бутонем – таким твердим, що він скидався на горіх, міцний горішок. Хоча я знала, що всередині є все: *пелюстки, дивовижний запах, насичений колір, розмах, політ*» [11, с. 28], «*Запах осені* пробивався навіть крізь подвійні віконні рами. Червоні

й жовті – нереальні, інопланетні! – дерева в своїй останній відчайдушній розлогості тулилися одне до одного...» [11, с. 42]. Символічності в романі набуває лексема квітка, що асоціюється як із людиною, її внутрішнім світом, так і з плином життя: «А Олюся сама стає *квіткою*. На ній бузкового кольору сукня...» [11, с. 126], «Оглядаються тому, що вона – *прекрасна, як квітка, як юність*» [11, с. 133], а зів'ялі квіти символізують не лише старість, але й погані спогади, які слід викидати: «Зів'ялі квіти – це те, що не можна тримати ані вдома, ані в душі! Їх треба безжально викидати, навіть якщо вони гарні й ще мають вигляд справжніх, свіжих» [11, с. 159].

Висновки. Отже, номінації рослинного світу в заголовках сучасної української прози формують інформативно-концептуальну структуру художнього тексту, характеризуються етнічно-культурною маркованістю, а такі назви, як ружа, калина, тополя, гарбуз, черемха є архетипними маркерами української нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барт Р. От произведения к тексту. *Семиотика. Поэтика* / Барт Р. – Москва : Прогресс, 1989. С. 413–423
2. Белинская О. Е. Текстоброобразующая роль заголовка в формировании коммуникативной перспективы художественного. *«Наукові записки» Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: філологія.* 1999. №1. С.135–138.
3. Кошечая И.Г. Название как кодированная идея текста. *Иностранные языки в школе.* 1982. №2. С.8-10.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
5. Volejník, R. (2016): Živočichové a rostliny v názvech českých hraných. *Acta onomastica*, LVII, pp. 120-126.
6. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові. Київ : Наукова думка, 1985. 162 с.

7. Гуменюк Н. Танець білої тополі. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 304 с.
8. Гуменюк Н. Вересові меди. Харків : Книжковий «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 320 с.
9. Даниленко В. Сон із дзьоба стрижа. Львів : ЛА «Піраміда», 2006. 384 с.
10. Матіос М. Солодка Даруся. Драма на три життя. Львів : ЛА «Піраміда», 2007. 185 с.
11. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають. Київ : Нора-Друк, 2008. 208 с.